

Pisma iz Zagreba.

Piše Josip Starè.

XXIV.

Napišite kritiko! — Takó prosijo uredniki, kadar jim je oznaniti novo knjigo. Kratka in lahka je prošnja, ali kakšen bi moral biti odgovor? Ostroumen, pravičen, nepristranski, objektivni in Bog védi, kakšen še, mimo tega dolg, da bi se mogel nadaljevati dvakrat, trikrat. To ni lahko, zlasti ne opreznemu móžu, ki je že sam kaj spisal in vé, kaj vse mora znati, kdor hoče pravično oceniti književno delo. Da je res takó, priča nam profesor Klaić v prezanimivem svojem »književnem pismu«, katero je priobčil v peti številki letošnjega »Vienca«. Uredništvo »Vienčev« ga je namreč prosilo, naj bi ocenil najnovejšo Lopašičevo knjigo »Bihać in bihaćka krajina«; toda ko se je učeni profesor lotil dela, da bi izpolnil prenačljeno obet, zadiralo se mu je peró, in namesto kritike je napisal omenjeno »književno pismo«, v katerem se opravičuje, zakaj ne more spisati obljubljenih océn. Ali ni to zanimiv odgovor? Gotovo da je; celó prezanimiv je in poučen po vsi obili vsebini svoji. Preoskromen je gospod profesor, ko pravi, da nima darú za pisanje kritik, in se skoro kesá vseh océn, katere je kdaj napisal, ko je še sam bil urednik »Vienčev«; zakaj takrat da je sodil preostro »našo še zmiraj mlado književnost, ki je v prvem stadiju razvitka in ima . . . premalo delavcev . . .« . . . »Pri nas bi morala biti kritika vsekakor pravična, ali morala bi biti blaga in več vzpodbujati na delo, nego . . . ubijati pisatelje in jim jemati tisto malo volje, katero imajo za spisovanje.« Takó sodi gospod Klaić o hrvaški knjigi in hrvaški kritiki. Toži se na mlade dečke, ki grajajo zadnja dela starih zaslužnih pisateljev, a toži se tudi na óne književne veterane, ki preveč zahtevajo od mladih začetnikov. Upravičeno zaničljivo obsoja tisto kritiko, iz katere govori strast osebnega ali politiškega nasprotnika, in tisto, katero je porodila prevelika ošabnost ali pa zgolj trgovsko dobičkarstvo. Kritik bi moral biti pisatelju to, kar je učitelj učencu; kritika bi morala biti le instruktivna ali poučna, a takšno kritiko bi mogli pisati le učeni in izkušeni ljudje. V oskromnosti svoji trdi gospod profesor, da on ni ne učen ne izkušen, da torej niti ne more napisati kritike, katere je želel »Vienčev« urednik.

Ko smo prebrali to prezanimivo »književno pismo«, prišli so nam nehoté na misel naši dnevniki in drugi manjši listi, ki vsi pravilno donašajo kritike o sléharni gledališki predstavi; toda ne le o predstavljanji, ampak tudi o igri sámí, o nji umetniški in književni vrednosti. Ne moremo in tudi nečemo soditi, ali se te kritike ujemajo s terjatvami profesorja Klaiča, ali ne, zakaj to bi zopet bila kritika, katere nikakor ne namerjamo pisati, zlasti ker ne čítamo redno teh časnikarskih océn. Zanimive pa so takšne ocene, in človek se časih kàr čudi, kakó odločno in duhovito sodi neznamen list skritega mesteca o književnih velikanih, katerim vé očitati mnogo več, nego puhlim plodovom popolnoma neznanega zakotnega pisáča. To uganko nam je slučajno rešil na potovanji nemški kritik sam in nam dokazal, da je ni lože stvari, nego pisati ocene gledaliških iger, zlasti imenitnejših, ki se dajó po večjih mestih. Časnikarski recenzent pozvé od igralnega društva ves repertoar, naročí si pri knjigarji zvršene kritike dotičnih iger in jih prepíše za svoj list, kadar jih treba. Ljudje čítajo, čudijo se njega bistrournosti in po tem sodijo, ali jim je igra ugajala ali ne. Sevéda, kadar treba réči besedo o novi igri, ali o takšni, katere na vélikih gledališéh niti ne poznajo, takrat je časnikarski poročevalec često v veliki zadregi, pa piše in piše, da napósled ne véš, ali je igra dobra ali slaba. Na vsako stran je torej kritika težka stvar, in čimbolj človek preudarja Klaičeve besede, tem bolj spoznava, kakó so resnične. Zató nikakor ne mislimo pisati kritike, ampak le poročati hočemo o nekaterih novih pojavih na hrvaškem gledališči.

Lani smo že povedali, kakó veselo in navdušeno je naše občinstvo pozdravilo dve novi igri, Kumičičeve »Sestre« in Vojnovičevo »Psiho«. Tudi mi smo pritrđili splošni radosti in izrekli nádejo, da se bode dramatiško pesništvo hrvaško odslej razcvitalo čim dalje tem lepše. Motili se nismo. Minula gledališka dóba nam je podala zopet nekoliko novih izvirnih plodov. Gospod Kumičíc je v »Obiteljski tajni« iz nova pokazal lepe darove svoje; velike ovacije občinstva pa ga bodo gotovo vzpodbujale, da bode stopal srčno dalje na dramatiškem polji. Kritika sicer ni bila takó zadovoljna, kakor občinstvo, ali trdno upamo, da gospoda Kumičiča to prav nič ne bode motilo; saj so mu morali priznati celó nasprotniki, da je ta druga igra njegova v marsičém boljša od prve, da nam torej kaže napredek. Po tolikem uspehu se za gotovo nádejemo, da nas gospod Kumičíc prihodnjo zimo razveselí s tretjim dramatiškim plodom, za katerega mu dobro dojde dosedanje izkustvo.

Novim izvirnim igram smemo prištevati tudi veselo igro »Kitu cvieća« in dramo »Zabluda matere«. Obe je spisala umna in duhovita gospá Hermina Tomičeva, prvo leta 1883., drugo leta 1888. Ko so »Kitu cvieća« prvokrat predstavljali na gledališči zagrebškem, védeli so le nekateri dobri znanci, kdo je spisal to izvirno igro. Občinstvo in kritika sta torej mogli soditi do cela nepristranski in zadovoljni sta bili s tem dramatiškim prvencem neznane pisateljice. Prav takó so vzprejeli leta 1888. večjo socialno dramo »Zabluda matere«, v kateri so posebno hvalili zunanjo tehniko. Bilo jih je sicer, ki so grajali glavno misel, ali tajiti niso mogli, da ima igra dovòlj zanimivih dramatiških prizorov. Pravični ocenjevatelji so v tem daroviti pisateljici dali nekoliko iskrenih svetov, po katerih je plemenita gospá igro predelela, in takó popravljeno in izboljšano jo je vzprejela »Matica Hrvaška« med svoje lanske knjige ter s tem gotovo ustregla vsem njenim čitateljem, zlasti ónim, ki ne bivajo v Zagrebu in ne morejo videti igre v gledališči. Ta uspeh je ohrabil gospó Tomičevo, da se je lotila novega dela, in že ima v rokopisu dovršeno novo burko v jednom dejanji, toda osnovala je tudi že drugo večjo veselo igro.

Posebno zadovoljni poročamo še o neki izvirni igri, s katero nas je razveselila uprava hrvaškega gledališča v minuli zimski dóbi. Omeniti nam je »Tri braka«, komedije v petih dejanjih, katero je spisal Milan Primorac. Ta pseudonim smo čitali še na gledaliških listkih, ali kritiki so vsi povedali po časopisih, da je pisatelj igre dr. Marijan Derenčin, bivši pravosodni predstojnik deželne vlade, sedaj odvetnik v Zagrebu. Da je Derenčin najduhovitejši in najbistroumnejši pisatelj pravoslovnih knjig in razprav na Hrvaškem, to je védel vsakdo, in nihče mu ni še utajil tega; ali da je tudi dramatiški pesnik, tega dolej nismo védeli, in njegova igra »Tri braka« je prijetno iznenádejala vse prijatelje gledališča in književnosti. Ne oziramo se na razne kritike, saj niti ne mislimo pisati kritike, ampak le to bi radi povedali, kar smo čutili samí pri predstavi, ali kakor bi se reklo po novem, »kakšen vtisek je igra naredila na nas.« Od začetka do kraja smo uprtih očíj zvesto poslušali, da nam ne bi ušla nobena duhovita in primerna misel, katerih kàr mrgolí. Kadarkoli je kdo iz nova stopil na oder, takoj se ti je zdelo, da je to star znanec, in jedino to ti je rojilo po glavi, kdo je ta človek, in kje si ga videl v resničnem življenji? In ko so že nastopile vse osebe, nehoté si rekel: »To je naše zagrebško društvo!« In takó je. »Tri braka«, ali slovenski »Trije zakoni«, to je prava podoba novodóbnega našega življenja, katero nam je gospod Derenčin narisal takó resnično, da ga gotovo nihče ne bi

mogel bolje. Telesno in gmotno propali starejši baron vzame za ženo mlado hčerko silno bogatega krojača. Baron potrebuje novcev, nevesto pa je zaslepilo plemstvo in hrepenenje po aristokratskih »krogih«. To je prvi zakon. V drugem se je mlad človek zagledal v starejšo déklico, ki ga je do cela začarala z ljubeznivim svojim vedenjem in duhovitostjo svojo. Navzlic odkritosrčnemu njenemu ugovarjanju, da je prestara za njega, le ne odjenja, dokler se ne poročita. Tretji zakon je, kakeršen mora biti; mladenič in déklica, ki sta po srci, po stanu in po letih kakor namenjena drug drugemu, zaljubita se in se po nekaterih navadnih ovirah poročita. Ta zakon je srečen, dočim vidimo v prvih dveh hude družtvne in psihološke viharje, ki se šele poležejo po strašnem polomu. Vse, kakor v vsakdanjem življenji! Človek kàr strmí, kakó resnično se razvija to življenje na odru, zlasti ko se dogodbe vseh treh zakonov zapletajo med seboj in povzdigujejo splošni dramatiški zaplet. Vse osebe, imenitnejše in menj imenitne, kažejo nam značaje iz sedanjega gospodskega življenja; posebno zanimivo je še to, da vidimo pred sabo tudi zastopnike raznih politiških strank verno risane, a vendar takó, da niso žalile nobene politiške stranke, ki so v gledališči prijateljski sedele druga poleg druge ter zložno ploskale in se radovale redkemu užitku. Sevéda, s strogo umetniškega stališča bode kritik védel ugovarjati marsičemu; umetniško dovršeno delo nikakor ni igra »Tri braka«, ali ker nam tolikanj resnično kaže vsakdanje naše življenje, da človek ne utegne misliti na zakone dramatiškega pesništva, uverjeni smo, da se ta igra prav takó obdrži na repertoaru zagrebškega gledališča, kakor so se obdržali »Graničari«, ki tudi niso dovršeni, in so se vendar predstavljali že davno nad stokrat in se še zmiraj predstavljajo, in vsak pot je gledališče prenapolnjeno. Saj imajo tudi Nemci mnogo dobrih iger, katerih ne morejo uvrstiti v noben oddelek dramatiškega pesništva, pa jim pravijo »karakterne podobe«. Tudi to radi priznavamo, da imajo »Trije zakoni« veliko krajevno vrednost; v prevodu na kakem drugem gledališči bi se ne mogli ponašati z istim uspehom, kakor v Zagrebu. Toliko se nam je zdelo potrebno, da poročamo o teh domačih plodovih hrvaške dramatike, ki nam jasno pričajo, kakó se je v najnovejšem času jelo razvijati gledališče hrvaško po notranji svoji vrednosti, in da ne hrepení le po zunanjem sijaji, ki je bil že marsikateremu gledališču na veliko škodo.

Upamo, da smo resnično poročali in pravično sodili, ne da bi se postavili na vzvišeno stališče ostrega kritika. Kakó opolzec je pot kritike, povedali smo že v začetku, ko smo navédli nekoliko mislij

gospoda Klaiča, s katerim se v tem popolnoma ujemamo. Nekdo nam je sicer ugovarjal in rekel, da je kritika lahka stvar. »Ako knjigo čitaš, da se ti ne spotika, in je ne odložiš, dokler je ne prebereš, tedaj je knjiga dobra. Če se ti pa zadira, pústi jo, zakaj gotovo, da knjiga ne veljá.« Zopet nova in čudna teorija, ki je na več stranij vredna premisleka! Nekoliko je gotovo resnice na tej lahkoumni in predrzni trditvi, ki pa nikakor ne veljá za vsako knjigo. Prvi pogoj vsaki, zlasti lepi knjigi je ta, da se gladko bere; in vender nam je učeni gospod Jagič ostro obsodil neke ruske prevode, ki so se čitali, kakor lep in dober izvirnik. Po takšnih ostrih obsodbah si človek res ne upa več izreči svoje sodbe. Takó smo na primer že večkrat podarjali, da je pri nas premalo duševnega kapitala in preveč duševne konkurencije, in danes še nikakor nismo drugih mislij, akoprem nam je zatrjeval prav veljaven prijatelj, da pri nas brez konkurencije ne bi uspevali ne književnost ne umetnost. Zató da trebamo več leposlovnih listov in več pevskih, glasbenih in drugih umetniških društev. Res je, da nam je takšna konkurencija minulo zimo dala nekoliko prav redkih in dovršenih koncertov, s kakeršnimi bi se mogla ponášati tudi večja mesta; ali prav pri teh koncertih smo videli, da so se morala vzajemno podpirati razna društva, ker so jim bile svoje moči preslabe. Urednik lepoznavskega lista pa je tožil, da mu »Matica Hrvaška« pobira najboljše sodelovalce in da mora list zató hirati. Ali ni to zopet dokaz, da nas je še premalo za konkurencijo? Često izproži urednik prav zanimivo podjetje in priobči v listu članek s številko I.; ali zastonj se veseliš in čakaš nadaljevanja, ne učakaš ga. Lani na primer je »Vienac« princesel »I. Pismo iz Biograda«, v katerem se nam je izpolnila davna želja, da bomo čitali izvirna poročila o srbski književnosti in kulturi sploh. Uvod je bil lep in prezanimiv, ali zastonj smo čakali drugega pisma; minilo je leto in pol, in še ga ni. Takrat smo čuli, da bode »Vienac« tudi donašal izvirna »Pisma iz Ljubljane«; vender tudi teh ni bilo. Kaj je temu vzrok? Nič drugega, nego da je premalo delavcev, toda preveč dela, zlasti za toliko število raznih časopisov. Lahko je réči: »Listov nikdar ni preveč, le dobri morajo biti«; ali kakó naj bodo dobri, ako se naš mali duševni kapital drobí čimdalje bolj in trosi po treh, štirih listih, dočim bi malone pohajal za jeden list!

Ali kam smo zašli! Poročujé o nekih novih pojavih na književnem polji, ponovili smo staro tožbo, akoprem po načelu in po izkustvu nikomur ne vsiljujemo svojih mislij. Utegnil bi nas kdo vprašati, zakaj ne poročamo o »Matici Hrvaški« in o drugih književnih za-

vodih? — »Zvon« naznanja vestno vsakega pol leta vse nove hrvaške knjige, zató nam jih tù ni treba ponavljati. Pisatelji so iz večine isti in stari znanci »Zvonovim« čitateljem. Med pripovednimi knjigami »Maticice Hrvaške« ne pogrešamo nobeno leto Šandora Gjalskega, katerega smo že večkrat omenjali pohvalno in ki je sedaj izvestno najrodovitejši pripovedovalec hrvaški. Zadnja pripovedka »Na rodjenoj grudi« pripada njega najboljšim delom. Ko smo jo čitali, spominjali smo se pogostoma nekega književnega historika, ki trdi, da romani prihodnosti ne bodo, nego resnični dnevnik. Nečemo trditi, da je pripovedka »Na rodjenoj grudi« zgolj dnevnik, ali pisana je takó realistiški, da ni možno ločiti, kaj je resnica, kaj domišljija. Kdor je le malo časa bival v lepem hrvaškem Zagorji in se le nekoliko seznanil z dobrimi ljudmi in prezanimivim tamošnjim življenjem, ta gotovo slastno seže po vsaki novi knjigi Gjalskega. Danes to staro zagorsko življenje gine od dné do dné; kakor drug za drugim legajo v grob stari vlastelini, ki so v idiliškem svojem kraji pozabili ves ostali svet, ki se niso ločili ljubljene »rodjene grude« svoje in so vse žive dni rajši bivali v lesenih kurijah svojih, nego da bi se preselili v zidane palače zagrebške. Kakor pristen Zagorec ljubi tudi Gjalski nad vse drugo ta rojstveni svoj kraj in nam prelepo opisuje, kar je sam doživel in kar je čul od prednikov svojih, katerih že skoro ne bode več. Kakor Gjalski s srcem svojim vedno tiči na »rodjenoj grudi«, takó nam pripovedke njegove oživljajo le nekdanje zagorske dogodbe. In dobro je takó; zakaj dàj mu Bog ućakati visoko starost in podéli mu moći, da bode do zadnjega diha opisoval to prezanimivo Zagorje! Težko da bi mogel opisati in povedati vse, kar je vredno spomina; vender ni ga, ki bi kakor on znal risati te stare hrvaške znaćaje, katere je videl na svoje oći in poslušal na svoja ušesa. Gjalskega bodo mogli ceniti šele prihodnji rodovi, katerim bodo njegove pripovedke budile domišljijo kakor mićne bajke, in marsikdo bode tedaj majal z glavo in si mislil: »Ali je bilo res kdàj takó lepó pri nas na Hrvaškem?« — Ker smo toli srećni, da smo v Gjalskega pripovedkah našli že marsikakega znanca svojega, smemo jih tem bolj priporočati vsakomur, kdor se zanima za življenje národov, zlasti najbližjih sedov svojih. O umetniški vrednosti nećemo soditi samí; le to povejmo, da se Gjalskega pripovedke prevajajo v razne jezike evropske.

